

Oris analitične filozofije¹

FRANE JERMAN

POVZETEK

Razprava, ki je nastala na podlagi serije osmih radijskih predavanj, podaja zgodovinski in problemski pregled dogajanj v sodobnem pozitivizmu. Začenja z Russellovo in Ayerjevo filozofijo, opisuje njun trud pri razgrajevanju angleškega neoheglovstva in začetke filozofije običajnega jezika. V nadaljevanju je govora o razvoju logičnega pozitivizma, ki se metodološko krepi z razvojem sodobne logike, idejno pa predvsem prek filozofije zgodnjega Wittgensteina, ki je s svojim Filozofsko logičnim traktatom začel novo dobo filozofiranja. Dunajski krog je nastal sicer pod vodstvom Moritza Schlicka, vendar je bil pod velikim Wittgensteinovim vplivom. Razprava omenja pglavitne filozofske probleme, ki se jim je hotel novi pozitivizem izogniti tako, da jih je proglasil za navidezne probleme. Posebej se avtor ustavlja ob filozofskih izhodiščih glavnega protagonista Dunajskega kroga, Rudolfa Carnapa ter na njegovem prehajanju iz sintaktičnih v semantične pozicije. Na koncu govori avtor o izteku analitične filozofije v filozofijo jezika - predvsem v tisti obliki, ki jo je ustvaril angleški filozof Austin.

ABSTRACT

AN OUTLINE OF ANALYTICAL PHILOSOPHY

The treatise, which developed from a series of eight radio lectures, gives a historical and problem-oriented review of developments in modern positivism. It begins with Russell's and Ayer's philosophy, portrays their efforts to decompose the English neo-Hegelianism and describes the origins of the philosophy of ordinary language. The article further deals with the development of logical positivism which, in methodological terms, was enhanced by the development of modern logic and in ideological terms primarily by the early philosophy of Wittgenstein who, with his Tractatus Logico-Philosophicus, marked the beginning of a new era in philosophising. Although the Vienna circle was created under the leadership of Moritz Schlick, it was powerfully influenced by Wittgenstein. The treatise makes reference to the principal

¹ Pričujoči zasnutek temeljne informacije o glavnih problemih analitične filozofske šole tega stoletja je nastal kot niz radijskih predavanj v zadnjih dveh mesecih leta 1992. Za knjižno objavo sem jih seveda ustrezno predelal.

philosophical problems which the new positivism tried to evade by proclaiming them fictitious. The author dwells in particular on the philosophical postulates of Rudolf Carnap, the main protagonist of the Vienna circle, and his switching from the syntactic to semantic positions. At the end, the author deals with the transition from analytical philosophy to the philosophy of language, primarily in the form created by the English philosopher Austin.

PREDHODNIKI

Če si ogledamo filozofijo v 19. stoletju, bomo opazili, da je izredno razvejana in da ji skorajda ni mogoče najti skupnega imenovalca, pa ne zato, ker bi imeli filozofi o istih problemih toliko različnih rešitev, ampak zato, ker se lotevajo povsem različnih problemov in to s povsem različnih izhodišč. V devetnajstem stoletju se je visoko povzpelo matematično naravoslovje, ki je postalo metodološki ideal. Filozofija, ki je poskušala posnemati to metodologijo, in ji prilagoditi tudi svojo vsebino, je dobila ime pozitivizem. Njeno klasično obdobje sredi prejšnjega stoletja z imeni, kot so August Comte, John Stuart Mill, Herbert Spencer in drugi, pomeni predvsem tako imenovane asociativne psihologije, predstavitev sociologije kot posebne, družboslovne znanosti, pa tudi skoraj dokončno izločitev logike iz "znanstvenega" razmišljanja. Sicer pa so bila glavna problemska področja naslednja: Pri Augustu Comtu je šlo za ustanovitev sociologije in to prej programa »pozitivne filozofije«, po metodološki plati pa utrditev uporabne matematike, opazovanja in eksperimentiranja. J. St. Millu je postavil za najvišje znanstveno raziskovalno načelo indukcijo. Spencer je kot zadnji predstavnik klasičnega pozitivizma potisnil v ospredje univerzalnost načela evolucije.

Vmesno obdobje vse tja do nastanka analitične filozofije izpolnjujeta filozofski usmeritvi - *konvencionalizem* H. Poincareja, ki je videl v matematiki, predvsem, v geometriji, zgolj miselno in zato tudi *dogovorno* institucijo, ter *empiriokriticizem* Ernsta Macha, ki je pojmoval svet na podlagi dognanj psihologije in fiziologije čutil kot kompleks občutkov. Konvencionalizem je predvsem poudaril pomembnost miselnega konstruiranja pojmov znanosti, empiriokriticizem pa je s svojim relativiziranjem spoznanja in opozarjanjem na načelo ekonomije mišljenja odprl pot novemu empirizmu.

Konec tega obdobja ob koncu devetnajstega stoletja pomeni prav nastanek analitične filozofije. K njenemu razvoju je veliko prispevala nova logika, ki jo poznamo kot teoretsko, simbolno logiko, logiko, in je obetala, da bo postala novo metodološko orodje tako znanosti kot tudi filozofije. Prvotno navdušenje nad tem orodjem je sicer pozneje malce splahnelo, ker se je izkazalo, da je logika pač formalna disciplina, ki sicer lahko izračunava logične vrednosti stavkov na podlagi njihovih možnih resničnostnih vrednosti, v samo vsebino spoznanj in stavkov, ki jih izražajo, pa se ne more vmešavati. Pokazalo pa se je še nekaj: ključ logičnih paradoksov in trdih, včasih tudi nerešljivih orehov tiči v samem jeziku. Nič čudnega ni, če se analitična filozofija začne kot analiza jezika.

Med predhodniki te filozofske usmerjenosti je treba omeniti najprej Bertranda Russella, čigar nemirni duh se je najprej navdušil za matematiko, pozneje za logiko. Iskal je trdno mostičke med jezikom in logiko in ga našel v izomorfnosti ali enoličnosti med logiko in jezikom. V ta namen je konstruiral filozofijo logičnega atomizma, ki jo je zgradil hkrati in deloma tudi skupaj s svojim učencem in prijateljem Ludvigom Wittgensteinom.

Russellu je v zvezi s tem misel tekla takole: Svet kot univerzum vsega, kar je, je razdeljen na tako imenovana med seboj sicer neodvisna dejstva, ki jim na jezikovni ravni ustrezajo *atomami* stavki. Ti so sestavljeni zgolj iz subjekta, predikata in "kopule" ali povezovalnimi besedami. Teh stavkov ni mogoče deliti ali drobiti v nadaljnje sestavne dele - so skratka jezikovni atomi in hkrati temeljne prvine sestavljenih ali *molekularnih* stavkov. Njihova resničnost ali neresničnost je odvisna izključno od resničnosti ali neresničnosti atomarnih stavčnih sestavin. Spoznavno teoretska predpostavka take konstrukcije je znana empiristična teza, da je spoznanje odvisno od neposredne čutne izkušnje. Vendar, - če bi to v celoti držalo, bi bili vsi stavki zgolj singularni, njihovi subjekti pa seveda lastna imena. V tem primeru bi bila jezik in spoznanje in iz njiju izhajajoča filozofija osiromašena za univerzalni, splošni značaj, ki šele podeljuje filozofiji in znanosti občeveljavnost.

Drugi značilni predstavnik tega pripravljalnega obdobja je angleški filozof G. E. Moore, ki se je spopadal z angleškim idealizmom. - V drugi polovici 19. stoletja je namreč prevladovalo v angleški filozofiji neoheglovstvo, idealizem filozofa F. H. Bradleya, ki je bil učitelj filozofije tako Russellu kot tudi Mooru. Moore se je v seriji briljantno napisanih sestavkov lotil predvsem pomena metafizičnih stavkov. Takole je zapisal:

"V vseh filozofskih spisih so nastale težave in neskladja, ki jih je polna vsa zgodovina iz zelo preprostega razloga - v večini primerov gre za poskus odgovoriti na vprašanja, ne da bi raziskali, kaj ti pravzaprav pomenijo."²

Z vztrajanjem na raziskovanju stavčnega *pomena* je utrl pot Wittgensteinovi analizi filozofskih stavkov in seveda s tem tudi celotnemu toku neopozitivizma.

Za spodbijanje idealizma je uporabljal dve orodji in sicer na prvem mestu zdravo pamet, zdrav razum ali *common sense*, na drugem pa poziv k vračanju na običajni pomen besed. Prav s tega vidika je Moore ovrigel priljubljeno tezo angleških dialektikov, da so vsi odnosi notranji, kar pomeni, da je stvar to, kar je, zaradi svojih notranjih odnosov in da se z njihovimi spremembami spremeni tudi stvar sama. Človek s psom po tem nauku ni več isti, če psa izgubi. Moore je s podrobno analizo in z uporabo zdravorazumarskega razsojanja dokazal, da so nekateri odnosi seveda res notranji, nekateri pa tudi zunanji.

Podoben očitek v zvezi z notranjimi relacijami je na angleški idealizem naslovil tudi Bertrand Russell, vendar pa je bila njegova argumentacija značilno drugačna od Moorove. Russell je dokazoval napačnost te teze zavoljo njenih posledic za matematiko. Če je namreč poslednja stvarnost ena in je tudi ena sama resnica, potem matematične resnice niso niti delne resnice, česar ni mogoče sprejeti. Napaka dialektičnega idealizma je torej tudi logične narave.

V podobno smer kot Russell s filozofijo logičnega atomizma je tipal tudi Ludwig Wittgenstein, ki je v svojem slovitem delu *Logično filozofski traktat* (1921) vzel za ontološki model stavčno logiko in hkrati - podobno kot Russell - predpostavko, da vlada med logiko in stvarnostjo odnos enakšnosti. Wittgensteinovo delo je pisano v obliki tez, ki izhajajo po notranji logiki druga iz druge. Na videz lahko umljiv spis pa se že ob malce bolj pozornem branju izkaže za delo, ki ga je mogoče razlagati na različne načine. S svojim koncem pravzaprav pomeni kar zanikanje filozofije.

Jeziku pripada po Wittgensteinu zgolj opisna funkcija. Ker so v tem sistemu veljavni samo tisti stavki, ki so lahko bodisi resnični bodisi neresnični, so filozofski stavki zunaj

2 G. E. Moore, *Philosophical Studies*, 1922, str. 37.

polja veljavnosti: filozofskih stavkov sploh ni. Ker ni filozofskih stavkov, je vloga filozofije skrčena na *dejavnost*, ki pojasnjuje logično strukturo jezika znanosti, se pravi naravoslovja. O lastni zgradbi filozofija ne more reči ničesar: niti resnice niti neresnice. To pa pomeni, da je notranja struktura jezika samega neizrekljiva. Moj svet je omejen na moj jezik ali:

Da je svet *moj svet*, se kaže v tem, da pomenijo meje mojega jezika (tistega jezika, ki ga razumem samo jaz) meje *mojega sveta*.³ In:

*Meje mojega jezika pomenijo meje mojega sveta.*⁴

V zadnji, sedmi tezi je Wittgenstein na podlagi gornjih premislekov izpeljal agnostično tezo:

O čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati.⁵

Ker ni filozofskih stavkov, ker je notranja struktura jezika neizrekljiva, filozofija kot filozofija izgubi svoj *raison d'être*.

Tak konec filozofije je pravzaprav predlagal že Wittgensteinov predhodnik David Hume, ko je zapisal na koncu svoje male razprave tole: »Če vzamemo v roke kakšno knjigo, npr. o teologiji ali o sholastični metafiziki, se moramo vprašati: *Ali vsebuje abstraktno sklepanje o količini ali številu?* Ne. *Ali vsebuje izkustveno sklepanje, ki zadeva dejstvo in obstoj?* Ne. Vrzite jo v ogenj, saj so v njej sami sofizmi in prevare.«⁶ - Vendar velja zanj kot tudi za Wittgensteina, kar je v uvodu v njegov **Traktat** zapisal Bertrand Russell, da je namreč Wittgenstein v svoji knjigi izrekel marsikaj takega, kar neposredno zadeva strukturo jezika, s čimer je v bistvu zanikal lastno tezo. Vendar je bil Wittgenstein tako prepričan v svoj filozofski prav, da je za celih sedem let filozofsko umolknil.

Sam Russell in zlasti filozofi Dunajskega kroga, ki so se sicer sklicevali na Wittgensteinovo delo, niso delili z njim agnostičnega sklepa in so bili prepričani, da je notranjo strukturo jezika mogoče izreči. Pozneje, ko se je Wittgenstein spet posvetil filozofiji ter postal profesor filozofije v Cambridgu, je v marsičem spremenil svoja stališča iz **Traktata** in se še bolj vključil v tok filozofije navadnega jezika, kot bi lahko prevedli ustrezní angleški termin. To Wittgensteinovo filozofsko delovanje pa že sodi v drugo obdobje analitične filozofije. Vmes se je namreč začelo sorazmerno kratko a intenzivno delovanje tako imenovanega Dunajskega kroga, znano tudi kot logični pozitivizem.

DUNAJSKI KROG

Leta 1929 je na Dunaju nastal neke vrste znanstveni krožek, sestavljen iz predstavnikov različnih znanosti - od filozofije prek fizike in sociologije do matematike in logike. Ustanovil ga je profesor fizike Moritz Schlick, ki je doktoriral pri slavnem fiziku Maxu Plancku. Njegova misel je izhajala sicer iz Machovega empiriokriticizma, ki smo ga že omenjali, vendar je bila **strožja**: zavrnil je tudi vse verzije prejšnjih pozitivizmov, ker niso zadovoljivo vtakale v svoje tkivo niti logike niti matematike. V svoji pomembni knjigi **Splošna spoznavna teorija** (iz 1918 leta) je poskušal ostro ločiti med seboj: racionalno od empiričnega, pojmovno od čutno nazornega. Pojmi so mu bili zgolj **znaki**, ki so v

3 L. Wittgenstein, *Logično filozofski traktat*, MK, 1976; 5. 62, str. 133.

4 Prav tam, teza 5. 6, str.131.

5 Prav tam, 7, str. 167.

6 David Hume: *Raziskovanje človeškega razuma*, SM 1974, str. 207.

stavku tako urejeni, da lahko **izražajo** določene strukture stvarnosti. Filozofija naj išče in precizira **smisel** znanstvenih stavkov glede na njihove logične funkcije. Taka filozofija naj prežema vse znanosti, ne da bi sama postala posebna znanost. S temi svojimi idejami, ki so bile dokaj sorodne onim, ki jih je izražal Bertrand Russell pa tudi Ludwig Wittgenstein, je med svojimi sodelavci predvsem zainteresiral Rudolfa Carnapa, ki je znal izmed vseh sotrudnikov Dunajskega kroga najbolj sukati pero.

Dejavnost Dunajskega kroga je trajala vse do leta 1938, ko je Hitler priključil Avstrijo Nemčiji. Po tem dogodku so se njegovi privrženci razpršili po vsem svetu - najprej v Prago (Carnap), potem pa bodisi v Anglijo bodisi v Ameriko. V letih svojega delovanja je razvil izjemno organizacijsko dejavnost, ki se je kazala tako v izdajanju posebne revije, imenovane **Erkenntnis - Spoznanje** (1929 leta) - sprva se je imenovala **Anali filozofije**, in je izhajala je vse do leta 1940, kakor tudi po organizaciji svetovnih filozofskih kongresov.

Carnap je iz Schlickovih nazorov najprej izpeljal teorijo tako imenovanega **fizikalizma**. Ker je bila fizika predstavljena kot najbolj znanstvena izmed vseh znanosti, tako rekoč idealna znanost, naj bi postala univerzalni jezik vseh znanosti. Da bi to teorijo lahko realiziral, si je Carnap umislil tako imenovane **protokolarne** stavke, ki privatno, psihično posameznikovo doživetje, npr. rdeče barve spremenijo v objektivni stavek: "Ta in ta v trenutku *t* vidi svetlobo s tako in tako valovno dolžino."

Ker pa imajo znanosti onkraj fizike čedalje bogatejši jezik, ki ga ni mogoče kar tako zlahka spremeniti v **protokolarne** stavke, je fizikalizem sorazmerno kmalu že kot zamisel zamrl.

Temeljna naloga novega pozitivizma ali **neopozitivizma** je bila seveda kritika tradicionalne filozofije. Moritz Schlick je v programskem članku **Obrat filozofije** v prvi številki svoje revije zapisal, da so vsi filozofi doslej vedno začenjali z zavračanjem predhodne filozofije in postavljali svoje filozofske sisteme *na novo* ali kakor se reče *ab ovo*. Iz tega ne sledi, kakor je sicer Schlick mislil, da je tudi njegov pozitivizem neke vrste filozofija, ampak - kot je pozneje pribil Rudolf Carnap, - da novi pozitivizem ne daje nobenih odgovorov na filozofska vprašanja, ampak **zavrača vsa filozofska vprašanja** sploh, ne glede na to, ali gre za metafiziko, epistemologijo, tj. spoznavno teorijo ali etiko. To dovolj skrajno stališče je mogoče pojasniti s prepadom, ki je vladal med nemškim idealizmom na eni in znanstveno mislijo na drugi strani.

Dunajski krog je torej predvsem prek Schlicka in Carnapa zavračal temeljno filozofsko disciplino - metafiziko, seveda ne tako, da bi postavljajl nasproti njej svojo, novo metafiziko, ampak z dokazovanjem, da je metafizika, kolikor hoče biti transcendentna, tj. od človeške izkušnje neodvisno človekovo spoznanje, **nesmiselna**. To pa zato, ker ni nobene možnosti za empirično preverjanje njenih trditvev. Filozofske trditve: "Absolutna ideja je zunaj časa" ni mogoče verificirati. Termin **nesmiselnost** je torej tu vezan izključno na možnost ali nemožnost verifikacije. Stavki metafizike, ki niso niti resnični niti neresnični in so kratko malo nesmiselni, imajo pa seveda svoj **pomen**. Stavke razumemo, čeprav je ta nesmiseln. Toliko je torej raba termina **nesmiseln** za ta pozitivizem specifična. Zato stavka o brezčasnosti absolutne ideje ni mogoče niti verificirati niti falsificirati, se pravi dokazati, da ni niti resničen niti neresničen.

To, kar velja za metafiziko, velja v enaki meri za spoznavno teorijo, ki je nekakšen dvojček metafizike ali ontologije. Kolikor ima spoznavna teorija kakšen smisel, se ta reducira na psihologijo in fiziologijo človekovih čutil, kar pa seveda nima nobene posebne zveze s filozofijo.

Podobno je tudi z etiko, čeprav si tu novi pozitivisti niso bili povsem edini. Seveda so vsi zavračali etike, ki so temeljile na metafizičnih premisah, Carnap jo je sploh zavrnil, Schlick pa jo je imel za vedo, ki mora temeljiti na neke vrste naturalizmu ali življenjskem utilitarizmu, se pravi na spoznanju koristnega delovanja.

Ob splošnem zavračanju filozofije kot filozofije nastane seveda vprašanje, kaj z njo sploh početi. Tu imamo Wittgensteinov odgovor, ki ga je za Dunajski krog povzel tudi Schlick: Filozofija je dejavnost, aktivnost, ki naj *klarificira*, pojasni pojme, ki jih uporablja znanost, pojmovana kot empirična, matematično podprta vednost - danes bi rekli kar *naravoslovje*. Po drugi plati pa je novi pozitivizem obstal pred zahtevo po utemeljitvi lastne teorije znanosti. Zato je npr. Rudolf Carnap v svoji knjigi **Logična zgradba sveta** iskal kriterij, merilo, ki naj bi odgovorilo na vprašanje, kdaj je kak stavek smiseln. Po Carnapu je to tedaj in samo tedaj, kadar ga je mogoče z logičnimi sredstvi verificirati na dokazljivo empiričnem temelju. S tega vidika so torej številni metafizični, ontološki in spoznavno teoretski problemi le *navidezni problemi*.

Carnap sam je uvidel, da gre pravzaprav v veliki meri za vprašanja jezika. Stavke običajnega jezika je razdelil na tri razrede: na tako imenovane *objektne* stavke, kot so npr. matematični ali fizikalni stavki: "Pet je praštevilo", "Sila je masa krat pospešek" itd., nadalje *psevdo* ali lažne objektne stavke, ki jih ponazarja večina metafizičnih stavkov, in na *sintaktične* stavke, ki govorijo o besedah in o pravilih rabe besed. "Pet ni stvarna beseda ampak številna beseda" je primer takšnega sintaktičnega stavka.

Carnap je ugotovil, da obstajata dva načina govora: *materialni*, tj. običajni jezik, ki se nanaša na stvari, objekte, in *formalni* način, ki se nanaša na jezik, stavke in besede.

Pri tej teoriji je pomembno še to, da je mogoče *materialni modus* govora spremeniti v *formalnega*. Šele ta je namreč preverljiv, ker se nanaša na jezik, v katerem je govorjen - pri matematičnih stvkih na jezik matematike, pri fizikalnih ali bioloških na jezik fizike ali jezika biologije. Gre torej za to, da objektne stavke spremenimo v sintaktične. Tako je tudi ta pozitivistična doktrina iskala rešitev v teoriji ali kakor bi danes rekli v *filozofiji jezika*, ki je pravzaprav značilna za vsa raziskovanja znotraj analitičnih filozofskih usmeritev.

Osrednji *filozofski* problem novega pozitivizma in celotnega teoretskega delovanja Dunajskega kroga pa je bil problem *verifikacije*. Temeljno verifikacijsko načelo, ki ga je zasnoval sicer že ameriški logik in filozof Ch. S. Peirce, v podobni obliki ga je formuliral tudi L. Wittgenstein, ki pa - mimogrede rečeno - ni nikoli pripadal Dunajskemu krogu, čeprav si je precej dopisoval z njegovimi člani, zlasti s Schlickom, se je glasilo:

Smisel stavka je metoda njegove verifikacije.

Ob natančnem premisleku se je pokazalo, da je samo načelo *nepreverljivo*, da je pravzaprav metafizični stavek, ki ni niti resničen niti neresničen. Carnap se je ob tem spoznanju izzvil v trditev, da pravzaprav ne gre za pravi stavek, ampak za *napotilo*, predlog, po katerem imamo tiste stavke, ki jih ne moremo verificirati, za metafizične in torej nesmiselne. To pa je pomenilo tudi določeno grožnjo za verodostojnost naravoslovja kot množstva tistih znanstvenih disciplin, na katere edino naj bi se nanašalo človekovo spoznanje. Grožnjo pa zato, ker v strogem smislu besede nobenega splošnega zakona ni mogoče verificirati v *njegovi splošnosti*. Po Schlicku znanstveni zakoni niso stavki ampak pravila, ki nam dovoljujejo, da prehajamo iz enega singularnega stavka na drugega, s čimer pa se npr. Carnap ni strinjal. Izhod iz tega položaja je bil več ali manj verbalne narave. Termin *preverljivost* so sčasoma zamenjali s terminom *potrdljivost*, se pravi, da je stavek resničen tedaj, ko je dana možnost, da ga lahko *potrdimo*, se pravi izpeljemo iz njega z logičnimi sredstvi resnični, tj. preverjeno resnični stavek.

Posebno rešitev problema preverljivosti pa je dal nemški filozof Karl Popper, ki je zamenjal načelo preverljivosti z načelom *falsifikacije*. Če namreč upoštevamo Humovo dokazovanje, da induktivna generalizacija, tj. posploševanje na podlagi posameznih primerov, logično ni upravičeno, se nam odpre vprašanje veljavnosti znanstvenih ugotovitev in teorij sploh. Popper se je temu problemu približal z druge strani: če neka teorija kljub navajanju negativnih instanc, tj. kljub falsifikaciji, za večino primerov drži, potem lahko teorijo kot bolj ali manj verjetno potrdimo. Po Popperju nam znanost daje le verjetno *mnenje* in niti ne spoznanje.

Carnap je kmalu uvidel, da je njegova teorija jezika, ki temelji na sintaktičnih raziskovanjih, le preveč restriktivna - ne samo za filozofijo ampak tudi za znanost. - Zato se je pod vplivom poljskega logika Alfreda Tarskega odločil za omilitev svoje teorije ter se začel intenzivno ukvarjati s *semantično* teorijo jezika, ali kakor bi rekli po naši: s *pomenoslovsko* teorijo. To pa pomeni, da je Carnap skušal prodreti v ozadje jezika, ali bolje v ozadje tega, kar jezik pomeni. Za nekatere neopozitiviste ali logične pozitiviste je bila to vrnitev k metafizičnim bitnostim - brez katerih pa - kot vse kaže - ne moremo ustvariti dobre semantične teorije jezika.

Čeprav se je po letu 1938 Dunajski krog kot posebna filozofska znanstvena organizacija razšel - Moritza Schlicka je leta 1936 ustrelil njegov umobolni študent, Carnap je šel naprej v Prago, potem pa Chicago in bi lahko rekli, da je večino temeljnih idej novega pozitivizma čez po drugi svetovni vojni presegel, ni bilo čutiti njegovega filozofskega in metodološkega vpliva le v Ameriki, ampak tudi v skandinavskih deželah, nadalje v Angliji, pa tudi na Poljskem in deloma na Češkem in Slovaškem.

FILOZOFIJA OBIČAJNEGA JEZIKA

Naslednje poglavje analitične filozofije se začne z Wittgensteinovim delovanjem v Angliji, z njegovo novo filozofijo jezika. Že na začetku smo omenili, da se filozofija jezika začne kot filozofija *običajnega* jezika. Omenjali smo predvsem Moorovo filozofijo, ki pomeni s svojo zahtevo po vračanju k običajnemu jeziku tudi v filozofskih spisih hkrati tudi začetek analitičnega raziskovanja jezika sploh. V bistvu lahko med analitike jezika prištevamo - kot smo tudi storili - tako zgodnjega Wittgensteina kot tudi Russella iz obdobja **Logičnega atomizma**, vendar pa postane v tridesetih letih najbolj impozantna osebnost na področju analize jezika Wittgenstein, ki se je odpovedal marsikateri tezi, izraženi v svojem **Traktatu**, ter v svojih predavanjih, ki so izšla kasneje kot **Plava in rjava knjiga**, dal nove zasnove filozofiji *običajnega* jezika.

Posebno mesto ima v tej zvezi Wittgensteinova knjiga **Filozofske raziskave**, ki je bila izdana na podlagi njegovih rokopisov leta 1953, tj. dve leti po njegovi smrti. Vendar kot nekoč **Traktat** so tudi **Filozofske raziskave** pisane v obliki sentenc, domislic, izrekov, in je zato težko zadovoljivo ujeti njihov smisel. Zato je še danes zelo mnogo kontroverznih razlagalcev njegove misli.

Treba je reči, da samosvoj, kot je bil, Wittgenstein, neobremenjen s takšno ali drugačno filozofsko tradicijo ali šolo ni nikoli docela sprejel rigoroznih pozitivističnih stališč Dunajskega kroga. Zdi se celo, da so nekateri protagonisti tega gibanja (predvsem Rudolf Carnap) napačno razumeli zastavitev problema verifikacije, kot si ga je zamislil Wittgenstein. Ta ga nikakor ni razumel v smislu Carnapovih *protokolnih* stavkov (tj. singularnih stavkov, ki so primerljivi z dejanskim stanjem stvari), videti pa

je tudi, da Wittgensteinova potreba po *logično popolnem jeziku* NI zadevala jezika same logike.

Sploh lahko rečemo, da se je filozofija jezika v okviru analitične usmeritve odvijala v dveh hkratnih smereh: v smeri filozofije običajnega jezika na eni in v smeri filozofije formalizirane logike. To smer je zagovarjal logični pozitivizem znotraj Dunajskega kroga. Menili so, da običajni, standardni jezik ne more biti jezik znanosti zaradi svoje ohlapne sintakse in še bolj zaradi mnogopomenskosti uporabljenih besed. Jezik znanosti bi moral postati jezik stavčne ali matematične logike, se pravi simbolni kalkil ali logični račun.

Lahko bi rekli, da je v bistvu začetnik tega gibanja sam Wittgenstein in sicer s svojim *Traktatom*, kjer je govoril o popolnem logičnem jeziku in podal nekaj zanimivih rešitev znotraj logičnega računa, npr. popolno matriko vseh diadičnih logičnih veznikov.

Če je bila Wittgensteinova filozofija iz obdobja *Traktata* tudi filozofija *molka* in *neizrekljivosti*, potem Wittgensteinovo obdobje v Cambridgu označuje navezava na temeljno vprašanje, kaj lahko nudi običajni jezik filozofiji, kaj sploh lahko z njim izrazimo. Temeljna razlika v Wittgensteinovi filozofiji jezika je tako *prestop in vstop* v filozofijo običajnega jezika. To je zlasti razvidno iz *Filozofskih raziskav*, kjer se je verjetno tudi pod vplivom Moorovih prizadevanj ukvarjal z analizo običajnega jezika in za reševanje filozofskih vprašanj zavrnil umetni jezik, kot ga predstavlja jezik sodobne logike. Logična analiza zdaj torej ni namenjena samo jeziku znanosti (klarifikaciji znanstvenih stavkov) ampak tudi ali celo predvsem jeziku, ki ga govorimo vsi in ne samo znanstveniki.

Izhodišče filozofskega razmisleka o jeziku je Russellova zamisel, da mora analiza besednih pomenov priti do nekakšnih *poslednjih* delcev. Drugi del tega izhodišča pa je že Moorova ugotovitev, po kateri je pogoj za smiselno uporabo besede obstoj realnosti, ki jo beseda označuje. To misel je Wittgenstein obrnil: "Pomen" besed ni nič drugega, kot smisel, v katerem jih *uporabljamo*, se pravi v tesni povezanosti z okoliščinami, na katere se beseda nanaša. V *Filozofskih raziskavah* se Wittgenstein odpove iskanju "poslednjih delcev" besednih pomenov. Prišel je namreč do prepričanja, da so ti poslednji preprosti delci nekaj nesestavljenega, vendar po njem nima nikakršnega smisla govoriti npr. o 'preprostih sestavinah' naslanjača, ker že besedi *preprost* ali *nesestavljen* uporabljamo v silno različnih in med seboj razlikujočih se vrstah in pomenih. Pomen besed je odvisen od tega, v kateri jezikovni stvarnosti jih uporabljamo, ali kakor pravi Wittgenstein, *katero jezikovno igro se igramo*. Besedi namreč ne moremo pripisovati nobene enopomenske in enkrat za vselej določene označevalne funkcije. Besede imajo svoj *igralni prostor*, ki je raztegljiv ali razširljiv, kar je odvisno od situacije, v kateri se nahaja. Govorjenje jezika je del dejavnosti ali oblika življenja: »Težko je držati glavo pokonci, da bi videli, kako bi morali ostati pri stvareh vsakdanjega mišljenja, če nočemo zaiti na stranpota, kjer se zdi, kot da bi morali opisati poslednje pretanjenosti, ki pa jih z našimi sredstvi sploh ne moremo. To je tako, kot če bi hoteli raztrgano pajkovo mrežo spraviti v red z našimi prsti.«⁷

Kakšno vlogo ima torej sploh še logika? Logika mora nuditi *igralna pravila* uporabe besed v določenem igralnem prostoru, teh pa ne smemo "na slepo" prenašati z enega predmetnega področja na drugega. V tem je tudi poduk za filozofijo: »Ko filozofi uporabijo kako besedo - npr. 'spoznanje', 'bit', 'predmet', 'jaz' itd. - in poskušajo dojeti

7 L. Wittgenstein, *Filozofske raziskave*, & 16.

bistvo stvari, se morajo vedno vprašati: ali je ta beseda v jeziku, ki je njena domovina, dejansko tako uporabljena? Besede speljujemo z njihovega metafizičnega na njihovo vsakdanjo uporabo.⁸ Ker je jezik temeljni motor mišljenja, bodo filozofski problemi po Wittgensteinovih besedah izginili »... ko bomo dobili vpogled v delovanje našega jezika ... zakaj filozofija je boj proti začaranosti našega razuma s sredstvi našega jezika«.⁹

To pomeni, da se Wittgenstein le ni tako zelo oddaljil od svoje teze v *Traktatu*, ko je trdil, da metafizični problemi sploh niso realni problemi in zato tudi ne morejo biti rešeni, in ko je govoril o tem, da večina filozofskih problemov nastane zaradi nerazumevanja jezika, v katerem so oblikovani. Pot za dokazovanje tez pa je pri poznem Wittgensteinu seveda drugačna: zdaj ni več toliko potrebno dokazovati nesmiselnost metafizičnih vprašanj, kolikor opisati tiste poteze jezika, ki spravljajo filozofe v skušnjavo, da zastavljajo metafizična vprašanja.

Iz teh in še drugih rešitev, ki jih nismo mogli omeniti, izhaja med drugim to, da med Wittgensteinom iz časa *Traktata* in časov *Filozofskih raziskav* vendarle ni takega prepada, ko se je sprva zdelo. Lahko tvegamo celo trditev, da je Wittgenstein kljub vsemu ohranil nekatera izhodišča iz *Traktata* in jih pozneje razvijal nemara po drugačni logiki, kot bi utegnili pričakovati.

Ne glede na izredno velik vpliv Wittgensteinove filozofije iz obeh obdobj, pa je šla filozofija jezika svojo pot. Mnogi filozofi analitične usmeritve so razvijali neodvisno od Wittgensteina svoja stališča, ki pa so bila Wittgensteinovim kar presenetljivo podobna. Med njimi je treba vsekakor omeniti Gilberta Ryla, čigar glavno filozofsko delo *Pojem duha*, izdano leta 1949, kot bi lahko prevedli naslov *Concept of Mind*, dokazuje, da je psihofizična dihotomija, ki je v filozofiji prevladovala že od Descartesa dalje, nastala predvsem zaradi temeljne zmede pri uporabi metafizičnih terminov. Posebej je bil znan njegov spis *Sistematično zavajajoči izrazi*, kjer je podobno kot Wittgenstein v *Traktatu*, videl vlogo filozofije v njeni aktivnosti, s katero odstranjujemo pojmovno zmedo, ki nastaja prav zaradi neupoštevanja gramatikalnih in logičnih razlik med besedami. Ker sta npr. izraza "Gospod Drnovšek je državnik" in "Gospod Pickwick je izmislek" gramatično podobna, pridejo filozofi v skušnjavo, da si zamišljajo svet fikcij nekako vzdolž sveta realnosti. Skratka, v tem smislu bi morala biti ta dva stavka enakovredna, vendar nista. Po Rylovem mnenju je stavek "Gospod Pickwick je izmišljotina" napačno formuliran. In take napačne formulacije nas zaradi gramatikalne podobnosti z drugimi pravilno oblikovanimi stavki vodijo v napačne ontološke trditve. V primeri z gospodom Pickwickom je treba povedati, da je sama oseba pač oseba iz znanega Dickensovega romana, ki je torej sam "izmišljenina", da uporabim to jezikovno novotvorbo.

Podobnega mnenja je Ryle tudi v svojem že omenjenem delu *Pojem duha*, kjer je analiziral, kot sam pravi, "Descartesov mit", ki naj bi bil kriv za stoletno zmedo v filozofiji. Stržen njegove analize je uporaba tako imenovanih *mentalističnih* pojmov, kot jih uporabljamo v vsakdanjem jeziku in vsakdanjem življenju. Tu pa Ryle ugotavlja, da prav ta uporaba ne upravičuje dualizma med dvema različnima "substancama", telesno na eni in duhovno na drugi strani. Logika mentalističnih pojmov je drugačna od logike pojmov, ki opisujejo fizični svet. Razlog je preprost: »Človeška telesa so v prostoru in so podrejena mehanskim zakonom, ki vladajo vsem telesom v prostoru ... Duh pa ni v

8 Prav tam, & 16.

9 Prav tam, & 109.

prostoru in njegovi postopki niso podrejeni mehanskim zakonom ...¹⁰ Napaka filozofije je, da je vse svoje termine kot so "stvar", "snov", "atribut", "stanje", "sprememba", "vzrok", "učinek" in tako dalje podrejala *istemu* mehanskemu zakonu. Skratka navsezadnje gre tudi tukaj za podobno napako, kot smo jo opisali pri stavku o Pickwicku, ko je šlo za gramatikalno podobnost dveh statusno različnih stavkov.

Posebno področje Rylovih filozofsko jezikovnih analiz je veljalo tudi pojmu *pomena*, ki je v tej filozofski usmeritvi eden najpomembnejših terminov sploh. Zanj se teorija pomena ukvarja predvsem z besedami, zakaj besede so nosilci pomena in pri učenju tujih jezikov se moramo učiti in pustiti *poučiti* prav o njihovem pomenu. Učenje jezika je učenje besednjaka in sintakse. Stavki, ki jih govorimo, ne sodijo v jezik, ampak v govor. Stavki so enote govora in ne jezika.

Lahko rečemo, da je Ryle vplival na svoje sodobnike predvsem zavoljo svoje analitične moči in ne nazadnje tudi s svojevrstnim stilom svojega pisanja.

Tej filozofiji vsakdanjega jezika moramo postaviti nasproti *sintaktiško, logiško* filozofijo jezika, ki jo je začel že Russell in nadaljeval predvsem Rudolf Carnap in v neki meri tudi Quine.

RUSSELOVA IN CARNAPOVA FILOZOFIJA JEZIKA

Filozofiji logičnega atomizma je botrovala tako imenovana matematična logika, to je teorija logičnih odnosov med stavki, ki so jo razvijali pred Russelom nekateri angleški logiki (Bool, Jevons itd.) Ta logika je popolnoma formalizirana, se pravi, da uporablja izključno *simbolni* jezik, pri čemer je vsak njegov izraz docela definiran, s čimer je izključena vsaka pomota. Vsaka beseda mora biti torej povezana z vedno istim pomenom - način torej, ki je ali naj bi bil doma v tako imenovanih eksaktnih, naravoslovnih znanostih. Nadaljnja pomembna lastnost te logike je možnost aksiomatskega sistema, tj. možnost, da iz majhnega števila logičnih zakonov izpeljemo vse možne logične resnice ali teze. Pri izpeljevanju se poslužujemo logičnih pravil, ki jamčijo za samo pravilnost postopka, ne pa seveda tudi za resničnost samih tez. Ker pa so teze izpeljane iz logičnih zakonov, tj. logičnih resnic, ki so zunaj dvoma, imajo izpeljane teze tudi *dedno* lastnost - da so namreč tudi same vedno resnične.

Vse te lastnosti nove logike so obetale drugačno in predvsem zanesljivejšo metodologijo pri raziskovanju tako jezika kot tudi temeljnih filozofskih, predvsem spoznavno teoretskih vprašanj. Razen tega je logika dala v roke logikom in seveda tudi matematikom močno orožje proti *psihologizmu*, tj. doktrini, ki je znanosti - od matematike do psihologije in sociologije - pripisovala psihologiji, oziroma jih je kar proglašala za posamezne psihološke discipline.

Gre za uspešno dokazovanje logikov, tu gre glavna zasluga velikemu nemškemu logiku in filozofu *Gottlobu Fregeju*, da imata logika in matematika bistveno drugačen značaj od naravoslovnih in humanističnih znanosti. Na kratko: logični in matematični zakoni so v okvirih svoje veljavnosti *absolutno veljavni*; empirični, izkušenjski zakoni pa imajo v vsakem primeru zgolj *verjetnostno* veljavo. Prav sodobna logika je precej

¹⁰ Gilbert Ryle, *The concept of Mind* (citirano po *Classics of Analytic Philosophy*, ed. R. R. Ammerman, str. 297).

prispevala k ponovnemu vzponu deduktivizma, ki je umestil na pravo mesto tako pretirani *induktivizem* kot tudi že omenjeni psihologizem.

Eno izmed vprašanj, ki jih je spodbujala nova logika, je bilo tudi vprašanje odnosa med logiko in svetom, ki ga ta logika opisuje. Ali še bolj natančno: kaj opisuje logika s svojimi zakoni? Ali je to *svet*? In kakšen je torej odnos med svetom in logiko. Prav to vprašanje je v bistvu sprožilo tudi filozofijo *logičnega atomizma* - tako pri Russellu kot, tudi pri Wittgensteinu.

Če lahko pogojno označimo Russellovo logiško raziskovanje kot logiški *konstruktivizem*, ker gre pač za *konstrukcijo logičnega računa*, potem imamo po drugi plati takoj filozofska vprašanja, na katera je odgovarjal Russell z že omenjeno serijo predavanj in pozneje tudi razpravo z istim naslovom. Temeljno načelo, ki ga je pri tem zagovarjal, je *izomorfizem -enoličnost* strukture, ki velja med idealnim jezikom in strukturo realnosti. Če namreč lahko vsaj v orisu opišemo svet v idealnem jeziku, potem si lahko razložimo, kakšen je svet. Tu je seveda temeljni, ključni, pa tudi sporni pojem, pojem *idealnega* jezika. Če je namreč več alternativnih načinov, kako potrjujemo dejstva, potem lahko trdimo, da ne morejo vsi ti načini zrcaliti prave strukture sveta.

Kakšen pa je ta *idealni* jezik, je Russell pojasnil s svojim načelom *seznanjanja*, ki pravi, da mora biti vsak stavek, ki ga lahko razumemo, v celoti sestavljen iz sestavin, ki jih poznamo ali smo z njimi seznanjeni. To pa pomeni, da lahko jezikovni izraz razumemo le, če se nanaša na nekaj, kar poznamo iz lastne izkušnje ali pa je vsaj definirano z nečim, kar poznamo na njeni podlagi. Če torej nečesa, npr. kakega fizičnega predmeta ne definiramo s čutno izkušnjaškimi podatki, pomeni to, da nimamo nobene poti, da bi ga sploh *spoznali*. Za sam *logični atomizem* pa to pomeni, da dobijo izrazi v primarnih, tj. *atomarnih* stavkih, ki naj bi bili sposobni opisati svet, svoj pomen šele prek neposredne korelacije z izkušnjo. Russell je menil, da so ti izrazi - imena posameznih čutnih podatkov in terminov za lastnosti čutnih podatkov ter odnosov med njimi.

Kakšen je torej idealni jezik, ki naj bi bil pogoj pravemu spoznanju sveta? Vsekakor takšen, ki bo popolnoma izključeval možnost nejasnosti ali večpomenskosti - vsak pomen bi torej lahko imel le en sam izraz. Pa še nekaj: atomarni stavki bi morali vsebovati samo po en predikat ali relacijski termin ter eno ali več imen na mestu subjekta. Struktura takega stavka bi se morala torej glasiti: *Ta stvar, s takim in takim imenom, ima to in to lastnost*. Ali pa: *Ta stvar s takim in takim imenom je v takem in takem odnosu s tem in tem*. Sam termin *atomarnost* pomeni, da teh stavkov in njihovih pomenov ni mogoče več drobiti v kaj še bolj preprostega ali enostavnega. To pa so seveda pogoji, ki jih vsakdanji jezik, kot ga uporabljamo navsezadnje tudi v znanosti, ne more povsem zadovoljiti.

Iz take zastavitve sledi tudi nadaljnja teza logičnega atomizma, da je namreč mogoče izraziti vse spoznanje z atomarnimi stavki, ki povezani med seboj sestavljajo *molekularne* stavke, katerih resničnostna vrednost je odvisna od resničnostne vrednosti atomarnih stavkov, kar smo že omenili. Torej izrecno zahteve, ki jih izpolnjuje le formalizirana stavčna ali izjavna logika. Atomarne stavke je mogoče verificirati ali falsificirati le empirično, s posamično izkušnjo.

Tretja sestavina logičnega atomizma je Russellovo prepričanje, da so *dejstva med seboj logično neodvisna*, kar pomeni, da iz enega dejstva ni mogoče izpeljati drugega. Človekovo spoznanje čutnih podatkov pa je seveda odvisno od podatkov neposredne izkušnje. Svet je v tej viziji sestavljen iz množice med seboj neodvisnih dejstev. To pa pomeni, da je vsaka še tako preprosta stvar v bistvu silno zapleten kompleks atomarnih dejstev in njihovih molekularnih povezav.

Seveda ima v taki obliki logični atomizem preveč neizpolnjivih zahtev, da bi ga lahko sprejeli in sam Russell se mu je pozneje v veliki meri odpovedal, čeprav se njegovim temeljnim potezam ni nikoli povsem odrekel.

Russellova oblika logičnega atomizma hkrati z Wittgensteinovo svojevrstno verzijo je močno vplivala na nazore, ki so oblikovali tako imenovani **Dunajski krog**, zlasti na nazore enega izmed njegovih najbolj dejavnih sodelavcev, na logika in filozofa *Rudolfa Carnapa*. Podobno kot Russell, je tudi on v svoji dolgi in izjemno produktivni znanstveni karieri večkrat spreminjal svoja stališča, vendar vedno samo takrat, kadar se je prepričal, da vodijo bodisi v slepo ulico ali pa ko je uvidel, da so kratko malo zmotna. Svoje izhodiščne nazore je pojasnil v knjigi **Logična zgradba sveta**, ki je prvič izšla leta 1928. V njej je postavil tri dopolnjujoče se vidike, in sicer na področju metodologije, konstrukcije tehničnega sistema in uporabe nove metode pri razreševanju tradicionalnih filozofskih problemov, razreševanju, ki je v celoti usmerjeno k eliminaciji tako imenovane *metafizike*.

Na področju *metodologije* je postavil tako imenovano *konstitucijsko* teorijo, ki je nadaljevanje ali celo izboljšava metod, ki jih je uporabil tudi Bertrand Russell, deloma pa tudi Ludvig Wittgenstein. Temeljno načelo te teorije je načelo *speljivosti* ali reducibilnosti. Takole se glasi: Pojem x je speljiv ali reducibilen na niz pojmov y , če je vsak stavek, ki zadeva x , preveden, transformiran v stavke, ki pripadajo pojmu y . Ta postopek, postopek transformacije, je mogoče izvesti s postavljenim pravilom ali konstitucijsko definicijo. Iz teh postavk zelo jasno izhaja, da je mogoče v tem postopku uporabljati moderno logiko in da je s tem dobljena struktura sveta identična s strukturo logike ali drugače: konstitucijski sistem pomeni strukturo definicij in teoremov, ki so najbolj jasno izrazljivi v jeziku moderne logike.

Področje, na katerega je nanašal svojo konstitucijsko teorijo, je bilo področje vseh objektov, ki jih je mogoče spoznati. Te objekt je razdelil na štiri glavne tipe: na *družbeno kulturne* ali *duhovne*, *objekte drugih duhov*, *fizične* in *privatno-psihične* objekte. S spoznavno teoretskega vidika je na prvem mestu privatno-psihično področje, ker je temelj spoznavanja lastna (moja) izkušnja. Znotraj tega temelja je razločeval Carnap še posamezne relacije. Na prvem mestu je prvotna asimetrična relacija, ki jo je imenoval *spominsko-podobnostna* relacija. Ta velja med dvema izkušnjama (ali predmetoma izkušnje) x in y , če se spominjamo x -a kot podobnega y . S pomočjo te relacije je mogoče definirati elementarne izkušnje ali doživetja. S to metodo in na povsem formalno korekten način je Carnap izpeljal serije pojmov, kot so npr. *razred kvalitete*, *podobnost kvalitete*, *občutek* itd. V ozadju celotnega projekta je bilo Carnapovo prepričanje, da je mogoče v bistvu vse prevesti v formalni simbolizem, čeprav je sam to izpeljal le za začetno stopnjo.

To metodologijo pa je uporabil na projektu, ki je dobil ime *eliminacija metafizike*. Eliminiral ali odstranil pa jo je tako, da je proglasil vse metafizične probleme za *psevdo* ali lažne probleme. Seveda tega ni samo proglasil, ampak je to tezo oslonil na empiristično teorijo pomena in verifikacije, kakor ju je zastavil v svojem **Traktatu** Wittgenstein. Ta teorija pravi, da je pomen stavka dan s pogoji njegove verifikacije ali da ima stavek pomen *če in samo če* je načeloma preverljiv. Empiristična teorija pomena torej na splošno meni, da imajo besede svoj pomen samo tedaj, če izpolnjujejo pogoje, ki jih lahko prepoznavamo prek posrednega ali neposrednega empiričnega nanašanja. Iz že omenjanih razlogov je zato svoji tako imenovani *sintaktični* dobi dodal še *semantično*.

Carnapov poskus rešiti vse filozofske probleme predvsem na skladenjski, sintaktični ravni se ni posrečil. Problemov verjetno ni mogoče rešiti tako, da jih kratko malo proglasiš za lažne probleme, da se delaš, kot da jih ni. K rešitvi teh problemov ni pomagala niti teorija *protokolnih* stavkov. Poljski logik in filozof Alfred Tarski je s svojimi logiškimi raziskovanji semantičnih, tj. pomenoslovskih vprašanj, predvsem z reševanjem problema resnice v formaliziranih jezikih, spodbudil Carnapa, da se je lotil tudi semantičnih vprašanj. To pa pomeni, da mora logična analiza jezika seči tudi prek skladnje, proučevati mora namreč jezikovne izraze z vidika njihovega pomena.

Tako je Carnap prišel do spoznanja, da ima marsikatera sintaktična kategorija v bistvu semantični izvor, gre za izraze kot, so termini »analitično«, »sintetično«, »implikacija« in seveda tudi »resnica«. Vse to pa povzroči tudi spremembe pri nalogah same filozofije: *Naloga filozofije je semantična analiza jezika*. Vse to je Carnapa usmerilo na nova raziskovalna pota. Opustil je raziskovanja na področju ekstenzionalne formalne logike, odkril logični problem verjetnosti, se spustil v raziskovanja neekstenzionalnih logik ter konstruiral modalno funkcijsko logiko, s čimer se je priključil tistim tokovom v logiškem raziskovanju, kjer je šlo za nova pota pri razvijanju novih logičnih računov.

Carnap je odstopil od svojih mladostnih rigoroznih stališč ter se zavzemal za odprt značaj znanstvenega mišljenja. Lahko bi rekli, da je pravzaprav vse življenje posvetil dvema temeljnima filozofskima problemoma: problemu *pomena* in problemu *verifikacije*. V delu *Testability and Meaning* je zapisal tole: »Prvo vprašanje vprašuje, pod kakšnimi pogoji imajo stavki pomen v smislu kognitivnega, faktualnega spoznanja. Drugo vprašanje pa predpostavlja prvega, saj moramo vedeti, kaj stavek pomeni, preden raziščemo, ali je resničen ali neresničen.« Pravzaprav sta obe vprašanji povezani med seboj še ožje: »... pomen stavka je nekako identičen temu, kako opredeljujemo njegovo resničnost ali neresničnost; ... stavek ima pomen če in samo če je takšna opredelitev mogoča.«¹¹

Carnapovo delo ni ostalo brez odmeva, verjetno najbolj vpliven njegov učenec in v nekem smislu tudi nasprotnik je bil Američan Willard van Orman Quine. Diplomiral je matematiko, doktorsko disertacijo je obranil pri Whiteheadu na Harwardu, študiral logiko v Varšavi, v Pragi pa se je seznanil s Carnapom in njegovim delom.

Glavna karakteristika Quinovih filozofsko logičnih prispevkov je logična organizacija vsakdanjega jezika, njegovi dosežki na logičnem polju pa sodijo tako rekoč neposredno v zgodovino sodobne logike.

Leta 1950 je izšla Quinova razprava z značilnim naslovom *Dve dogmi empiricizma*, kar je pomenilo analitičen preizkus dveh predpostavk, v katere nihče znotraj razvoja empirizma in pozitivizma ni nikoli podvomil. Prva dogma, kot pravi Quine, zadeva razlikovanje med *analitičnimi* na eni in *sintetičnimi* resnicami na drugi strani. Analitične resnice temeljijo na pomenu ne glede na dejstva, druge, sintetične pa temeljijo na dejstvih. Primer za prve je stavek: »Noben samski moški ni poročen«, primer za druge pa »Skozi Ljubljano teče reka Ljubljanica«. Resničnost prvega stavka temelji zgolj na pomenu subjekta in predikata, se pravi na *sinonimnosti* obeh terminov: samski moški je sinonim za neporočenega moškega. Resničnost drugega stavka pa temelji na

11 Rudolf Carnap, *Testability and Meaning*, 3. in 4. zv. *Philosophy of Science*, 1936-37 (citirano po *Classics of ...*, str. 130).

ugotovljivem stanju stvari: reka, ki teče skozi naše glavno mesto, se res imenuje Ljubljana.

Temeljna misel o razliki med analitičnostjo in sintetičnostjo pridobljenih resnic, ki sega v filozofiji nazaj do Leibniza, Huma, in Kanta, v sodobni filozofiji, se zrcali tudi v Carnapovem razlikovanju med *logičnimi* in *dejstvenimi* resnicami. Po Kantu so analitične sodbe tiste, pri katerih predikat ne pripisuje subjektu več, kar ta že vsebuje. To pomeni, da je trditev resnična neodvisno od dejstev in zgolj na podlagi *pomena*, kar smo že omenili. Prav tu se je Quine ustavil in se vprašal, kaj pa je pravzaprav sploh *pomen*. Najprej je treba po Quinu opozoriti, da pomena ne smemo istovetiti s *poimenovanjem*. Stvar ima lahko različna imena a isti pomen. Že Gottlob Frege je opozoril na to, ko je razlikoval med »zvezdo Večernico« in »zvezdo Danico«, ki se očitno po pomenu razlikujeta, z astronomskega vidika pa sta eno in isto nebesno telo, namreč planet, imenovan Venera. Quine uvidi, da je analitičnost odvisna od sinonimnosti, zato se nadalje vpraša, kakšen je pomen *sinonimnosti* kot take.

Sinonimnost je mogoče opredeliti kot vzajemno zamenjavo dveh jezikovnih izrazov v vseh kontekstih brez spremembe resničnostne, tj. logične vrednosti, ali po Leibnizovem izrazu *salva veritate* - resničnost je povsod ohranjena. Vendar je po Quinu kaj lahko konstruirati stavke, pri katerih sinonimi niso vedno vzajemno zamenljivi na način *salva veritate*. Tak je primer sinonimov »samec« in »neporočen moški« v stavku »'Samec' (v notranjih navednicah) ima manj kot šest črk« saj očitno za sinonimno besedo »neporočen moški« to ne velja - stavek »'Neporočen moški' ima manj kot šest črk« je očitno neresničen, prvi stavek pa seveda je. Na podlagi teh in temu podobnih razmišljanj je prišel Quine do sklepa, da kognitivne sinonimnosti, ki seveda ne zadeva poetske sinonimnosti, ni mogoče zadovoljivo opredeliti z vzajemno zamenljivostjo izrazov, s tem pa tudi nasprotja med analitičnostjo in sintetičnostjo resnic ne. Ko opredeljujemo analitičnost s sinonimnostjo, se pravzaprav vrtimo v začaranem krogu, ki ga poznamo kot logično napako: *circulus vitiosus*.

Drugo dogmo empiricizma je Quine opisal kot *redukcionizem*: gre za »... prepričanje, da je vsak smiselni stavek ekvivalenten logičnemu konstrukt s termini, ki se nanašajo na neposredno izkušnjo«, ¹² ali povedano malce bolj preprosto: »Vsak smiselni stavek je mogoče prevesti v resnični ali neresnični stavek o neposredni (čutni) izkušnji.« ¹³ To stališče je opisal Quine kot *radikalni redukcionizem* in ga pripisal Locku ter Humu. Oba sta bila namreč prepričana, da mora koreniniti vsaka ideja bodisi neposredno v čutni izkušnji, bodisi v sestavljenih idejah, ki so izpeljane iz njih. Ali z drugimi besedami: da bi določen termin sploh imel kakšen pomen, mora biti bodisi ime čutnega podatka, ali pa mora biti sestavljen iz takšnih imen ali njihovih okrajšav. Po Quinu pa teorija ne more zadovoljivo odgovoriti na vprašanje o razliki med čutnimi podatki na eni in čutnimi kvalitetami na drugi strani. Nadaljnji razvoj te vrste redukcionizma je teže s terminov, besed prenesel na trditve, na *stavke*, kar sta storila Frege in Russell. Naslednjo stopnjo pomeni po Quinu Carnapov pristop, ki je poleg jezika čutnih podatkov uporabil še jezik čiste logike in tudi čiste matematike.

Za Quina je nesmisel ali vsaj vir mnogih napak, če govorimo o lingvistični sestavini na eni in faktualni sestavini individualnega, posamičnega stavka na drugi strani. Takole

12 W. V. Quine, Two Dogmas of Empiricism, The Philosophical Review, 1950; (citirano po Classics of ..., cit. izd. str. 197).

13 Prav tam, str.208.

pravi: »Vzeto skupaj je znanost dvojno odvisna od jezika in izkušnje; toda te dualnosti ne moremo signifikantno zaslediti v stavkih, če jih razbiramo enega za drugim.«¹⁴

Zaradi vsega tega je skušal Quine ustvariti empirizem brez dogem, kjer se npr. ne bi govorilo o tem, da obstajajo trditve o bodočnosti, ki jih načelno ne bi mogli nikoli zavrniti, kar pravzaprav vrača razpravo o *dveh dogmah* empirizma, ali kakor pravi Quine empiricizma, na prvo dogmo, dogmo o razliki med analitičnostjo in sintetičnostjo. Predlagal je empirizem nekoliko bolj liberalne vrste, če lahko tako rečemo. Kot empiristu so mu »... konceptualne sheme znanosti orodje, ki jih končno uporabljamo za predvidevanje bodoče znanstvene izkušnje v luči preteklih izkušenj.«¹⁵

S Quinom je nastala za sodobni empirizem zanimiva situacija vračanja k tako imenovanemu *naturalizmu*, ki sprejema naravni, vsakdanji jezik kot tisto prvino, ki nam razkriva ontične razsežnosti sveta, v katerem živimo. Vendar poudarek je še vedno na jeziku in njegovem razumevanju. V to zahtevno razpravo, ki vključuje zanimivo snov o nanašanju, ki jo je započel Frege in nadaljeval Russell, pa se je vmešal sicer dokaj redkobesedni filozof Strawson s svojo polemiko z Russelom o opisih na eni in proti Quinu v obrambo dogem empiricizma, kjer je sodeloval tudi eminentni filozof Grice na drugi strani. Njuna razprava je uvod v enega izmed iztekov sodobne analitične filozofije: v Austinovo filozofijo, ki pomeni hkrati tudi začetek novih jezikovno logičnih raziskovanj vsakdanjega jezika.

STRAWSONOV IN AUSTINOV IZZIV ANALITIČNI FILOZOFIJI

Peter Frederic Strawson je kot pristaš filozofije vsakdanjega jezika ali kakor pravijo »Oxfordske šole« začel polemiko z Russellovo teorijo opisov v svojem danes že slovitim člankom *O nanašanju* v reviji *Mind* leta 1950. Po Russellu stavki, kot so npr. »Sedanji francoski kralj je plešast« niso niti nesmiselni niti resnični in so torej zato nujno *neresnični*. Po njegovi razlagi je treba tak stavek logično razstaviti v tele stavke: »Eksistira francoski kralj. Ni več kot en francoski kralj, in nič ni, kar je francoski kralj in hkrati ni plešasto«. Po Strawsonovem po vsej verjetnosti upravičenem mnenju gre pri tem za naslednjo logično napako: nanašanje na neko bitnost namreč ni identično s potrjevanjem eksistence te bitnosti. Ali nemara bolj preprosto, če izrečem stavek: »Na zlati gori živi palček Migavček« se moja trditev nanaša na neko bitnost, ki realno ne eksistira, nanaša se na domišljjsko bitnost, z njo pa nikakor ne trdim, da zlata gora s palčkom Migavčkom res dejansko eksistira.

Strawson je menil nadalje, da iz smiselnosti stavka (se pravi, da razumemo njegovo vsebino) nikakor ne izhaja, da *mora biti ta bodisi resničen bodisi neresničen*, kot je trdil Russell. Po Strawsonu Russellov stavek »Današnji francoski kralj je plešast« NI *niti resničen niti neresničen*. Takšni stavki po njegovem *predpostavljajo* in ne *zatrjujejo* eksistenco tega, kar pomenijo. In tako naj bi bila pravzaprav Russellova teorija opisov nepotrebna, ker problema, ki ga rešuje, sploh ni. Če poenostavimo, bi lahko rekli tole: Russell je bil prepričan, da je smiselni stavek (trditev) lahko samo resničen ali neresničen, Strawson pa je menil, da tak stavek utegne biti zunaj polja resničnosti in neresničnosti.

14 Prav tam, str. 210-211.

15 Prav tam, str. 212.

Russellov odgovor, ki ga je dal na te Strawsonove očitke v svojem delu **Moj filozofski razvoj**, zadevajo predvsem temeljno predpostavko filozofije vsakdanjega jezika, da je namreč vsakdanji jezik dovolj dober za oblikovanje filozofskih in znanstvenih stavkov. Russell je zapisal v svojem delu **Moj filozofski razvoj** »... da je v običajnem govoru polno nejasnosti in nenatančnosti in da bi bilo treba za vsak poskus preciziranja in natančnosti prilagoditi navadni jezik v slovarskem in sintaktičnem smislu.«¹⁶ Resnici na ljubo je treba reči, da je večina filozofov dala v prej opisanem primeru prav Strawsonu, vendar spor še danes ni povsem zadovoljivo rešen za vse primere.

Strawson pa se tudi ni strinjal s tako imenovano semantično teorijo resnice ali kakor tudi pravimo *korespondenčno* teorijo resnice, s čimer se je zapletel v polemiko z Austinom, ki je bil sicer njen pristaš. O Strawsonu bi veljalo povedati še to, da je pozneje nadaljeval začeto teoretsko delovanje in zlasti v svoji knjigi *Uvod v logično teorijo* (*Introduction to Logical Theory*) nadaljeval raziskovanja logičnih pojavov vsakdanjega jezika in sicer tako, da je primerjal odnose med vsakdanjim jezikom in formalno logiko. Tudi v tej knjigi je očital Russellovi teoriji opisov, da ne razlikuje med trditvami in stavki.

Grice in Strawson sta zanimivo polemizirala s Quinom v zvezi z njegovo kritiko »dveh dogem pozitivizma«. V članku **V obrambo dogme** sta dovolj dobro dokazovala neveljavnost Quinovega dvoma v upravičenost razlikovanja med analitičnim in sintetičnim, in s tem nekako pomagala vrniti ugled filozofski tradiciji, ki je po njenem mnenju Quine ali ni dobro poznal ali pa je ni vrednotil tako, kot zasluži.

John Langshaw Austin je podobno kot Wittgenstein sorazmerno malo objavljaj, to pa, kar je objavil, sodi že danes v železni program vsakogar, ki proučuje sodobno filozofijo, posebno analitično filozofijo. Sprva se je ukvarjal s filozofskimi vprašanji etike in tudi bil do svoje smrti profesor moralne filozofije na Oxfordu. Pred drugo svetovno vojno se je posvečal predvsem Aristotelovi in Leibnizovi filozofiji. Ves svoj filozofski trud po koncu vojne je posvetil osrednji nalogi, ki jo je videl v skrbnem pojasnjevanju form in pojmov vsakdanjega jezika v nasprotju z jezikom filozofov, ne pa tudi pesnikov, znanstvenikov in pridigarjev - kot je sam dejal. Treba je opozoriti, da Austin s tem nikakor ni hotel izraziti nasprotovanja do filozofske terminologije kot take, ampak samo opozoriti na ustrezno rabo filozofskih terminov. Prav tako ni mislil, da je vsakdanji jezik nedotakljiv in da pomeni rešitev za vse probleme, vendar - preden ga izboljšamo, je treba spoznati, kakšna je njegova narava.

Vse to seveda že poznamo - o tem so govorili mnogi analitiki že pred njim, vendar se je Austin lotil teh nalog drugače kot drugi. Austin ni bil filozof sistematik - ukvarjal se je s problemi, ki med seboj niso bili neposredno povezani - povezuje jih nemara način, kako se jih je loteval - ta je bil vedno na strani jezikovnih raziskovanj.

Pomembna so naslednja področja njegovega delovanja: *razmišljanje o jeziku čutne zaznave*, kjer je preizkušal spoznavno teoretsko tezo, da ne zaznavamo neposredno materialnih stvari, ampak samo čutne podatke (*sens data*), nauku, ki temelji na teoriji iluzije kot optične prevare. Austin se je pri analizi osredotočal predvsem na analizo besed, ki jih pri tem uporabljamo, kot so npr. »realnost«, »čutni podatki«, »navideznost«, »umeten« itd., in ugotavljal, da pri našem zaznavanju igra veliko vlogo predznanje, saj je veliko optičnih prevar, ki nam jih je znanost že razložila in jih kot take tudi jemljemo. Najbolj znan primer take optične prevare je mavrica, ali ravna palica, ki je videti potopljena v vodo kot zlomljena itd. Te probleme je Austin poskušal reševati

16 B. Russell, *Moj filozofski razvoj*, CZ, 1979, str. 344.

na lingvistični ravni. Austin je bil izobražen humanistično in ne naravoslovno, zato se v naravoslovne razlage ni spuščal! Seveda pa vprašanje, kaj zaznavamo, ko zaznavamo, ni rešljivo zgolj na lingvistični podlagi, odgovor je odvisen vendarle od naše celotne filozofske pozicije in poznavanja samega fiziološkega procesa zaznavanja in njegove racionalizacije, in ne nazadnje vloge, ki jo ima pri tem naša vsakdanja pamet in njeno znanje.

Največji prispevek Austinove filozofije sodi nedvomno na področje raziskovanja jezika - to pa ni sledilo Strawsonovi ali Carnapovi poziciji, oba sta - vsak na svoj način - poskušala vsakdanji jezik prečesati z logičnimi sredstvi. Svoj način raziskovanja vsakdanjega jezika in njegove rezultate je predstavil v knjigi **Kako napravimo kaj z besedami** iz leta 1962, ki jo imamo tudi v slovenskem prevodu.¹⁷

S svojo študijo **Umi drugih** (Other Minds), s katerim je nastopil leta 1946, je poskušal odgovoriti na Wisdomovo vprašanje, kako sploh vemo, da imajo tudi druge osebe čustva, da mislijo in tako dalje. Austin se je tu lotil predvsem problema različnih načinov, kako uporabljamo glagol *vedeti*. V tem besedilu pa je vpeljal tudi termin *performativno izrekanje* ali *izražanje*, s čimer je pokazal na pomembno funkcijo jezika, ki se je dotlej ne filozofi ne lingvisti niso kaj prida zavedali. Za kaj pri tem terminu in seveda tem, kar označuje, gre, naj pojasnim takole:

V vsakdanjem jeziku - ne smemo pozabiti, da je Austin predstavnik prav filozofije vsakdanjega jezika - je mnogo glagolov, ki jih uporabljamo za *opisovanje* česa. To so glagoli kot npr. »pisati«, »sprehajati se«, »jesti«, »videti« in tako naprej. Te glagole uporabljamo v prvi osebi in na vprašanje »kaj delaš?« lahko odgovorim: »pišem«, »sprehajam se«, »jem«, »gledam«, torej odgovori, ki so lahko resnični ali pa neresnični. Če pa te glagole primerjamo z glagoli kot so »oprostiti«, »imenovati«, »jamčiti«, »priseči«, bomo videli, da nimajo opisne funkcije. Če v gneči nekemu nehote stopite na prste, se mu boste opravičili in rekli »oprostite«. V tem primeru glagol »oprostiti« ni uporabljen v svojem opisnem pomenu, saj ne poroča o kakšnem dejanju, ampak pravzaprav sam *izvede* dejanje. V angleščini pomeni stavek »to perform an act« prav to, namreč izvršitev nekega dejanja. Zato takim glagolom tudi s tujko raje rečemo *performativni glagoli*, smo *izražanje* pa *performativno izrekanje*. Podobno je pri krstu, ko kakšna visoka gospa krsti ladjo in reče: »To ladjo krstim z imenom Abrakadabra« ali »Tej ladji dajem ime Abrakadabra«. Stavek NE opisuje ali ugotavlja kakšnega dejanja, ampak nekaj stori s tem, da nekaj reče. Podobno je z glagolom *prisegati*: »Prisegam, da nisem ukradel kos mesa« - stavek uporabljamo za *priseganje* in je torej *performativno izrekanje*.

Performativna izrekanja niso niti resnična niti neresnična, lahko pa so zgrešena, nepotrebna in morda še kaj. Vedno se odvijajo v sedanjem času. Prav v prej omenjenem eseju **Umi drugih** je vpeljal ta pojem tako, da je primerjal stavčno uporabo dveh glagolov: »Vem« in »obljubljam«. Je namreč razlika, ko rečem: »To in to bom storil« in »Obljubljam, da bom storil to in to«. V prvem primeru izražam svoj namen, da bom nekaj storil, v drugem pa opravi, izvedem neko dejanje - namreč dejanje *obljube*. Podobno je z glagolom »vem«, saj z njim zagotavljam drugim, da je to, kar trdim, resnica. In v tem smislu gre tudi tukaj za *performativno izrekanje*.

Pozneje, v predavanjih na Harvardu, ki so bili posthumno izdani v knjižni obliki (**Kako napravimo kaj z besedami**), je razliko med performativi in običajnimi stavki ali

17 J. L. Austin, *Kako napravimo kaj z besedami*, Studia Humanitatis. VI. letnik, 1988.

konstativi (ki so lahko resnični ali neresnični, ker nekaj ugotavljajo, »konstatirajo«) nekoliko modificiral. Razlikoval je med *lokutomimi* dejanji, to je dejanji, ko z besedami nekaj storimo, in *ilokutomimi* dejanji, ki imajo zaradi svoje učinkovitosti *ilokutomo moč* (ko npr. s svojim opozorilom rešimo nekoga). S tem je dejansko uvedel v analitično filozofijo nov način raziskovanja vsakdanjega jezika.

* * *

Tako, paleta sodobne analitične filozofije sicer še zdaleč ni popolna, hotel sem razgrniti le nekakšen okvir problemov, s katerimi se srečujejo, soočajo in tudi bojujejo analitični filozofi. Znotraj tega orisa seveda ostajajo še mnogi problemi nedotaknjeni, izhodišča zanje pa ostajajo vendarle zavezana tradiciji analitične filozofske šole.